

визначатися спеціально укладеними угодами про здійснення спільних проектів і програм, пов'язаних із освоєнням і вивченням морських просторів Світового океану.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_057.
2. Косинская Т.Г. Международно-правовое регулирование морских научных исследований : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Т.Г. Косинская. – М., 1981.
3. Международно-правовой режим использования научно-исследовательских судов: Научное издание / [кол. авторов] ; руководитель авт. кол. А.А. Щипцов. – К. : Наукова думка, 1996. – С. 119.
4. Киселев В.А. Тенденции расширения юрисдикции прибрежных государств по борьбе с загрязнением моря с судов / В.А. Киселев // Материалы по морскому праву и международному торговому мореплаванню. – М. : Транспорт, 1977.
5. Анцелевич Г.О. До питання щодо проблем у сфері проведення морських наукових досліджень у водах відкритого моря / Г.О. Анцелевич // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2007. – № 2 (31).
6. Александрова Н.С. Режим государственных некоммерческих судов по международному морскому праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Н.С. Александрова. – М., 1989.

КОЛЬДРУС І. В.,
аспірант кафедри міжнародного права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 341.735

ЩОДО ПОНЯТТЯ ІМУНІТЕТУ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ ДЕРЖАВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У статті розглянуто поняття імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві, досліджено проблему визначення цього поняття. Шляхом вивчення та аналізу доктринальних джерел, роботи Міжнародного Суду ООН і Комісії ООН із міжнародного права зроблено спробу виділення ключових ознак цього поняття й запропоновано визначення поняття імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві.

Ключові слова: *імунітет, вища посадова особа держави, імунітет вищих посадових осіб держав, імунітет ratione personae, імунітет ratione materiae.*

В статье рассмотрено понятие иммунитета высших должностных лиц государств в международном праве, исследовано проблему определения этого понятия. Путем изучения и анализа доктринальных источников, работы Международного суда ООН и комиссии ООН по международному праву предпринята попытка выделения ключевых признаков этого понятия и предложено определение понятия иммунитета высших должностных лиц государств в международном праве.

Ключевые слова: *иммунитет, высшее должностное лицо государства, иммунитет высших должностных лиц государств, иммунитет ratione personae, иммунитет ratione materiae.*

The article discusses the concept of senior states officials' immunity in international law considered issues that related with this definition. Through researching and analyzing doctrinal sources, practice of the International Court of Justice and UN Commission of the International Law attempts to highlight key features of the concept and meaning of the definition proposed immunity of senior states officials' immunity in international law.

Key words: *immunity, senior states official, immunity of senior state officials, immunity ratione personae, immunity ratione materiae.*

Вступ. Термін «іммунітет» є досить поширеним у міжнародному праві, зокрема, щодо представників держав, однак його визначення досі чітко не закріплено в міжнародно-правових нормах, єдиної думки немає й серед науковців. Окремою проблемою в цьому контексті є питання іммунітету вищих посадових осіб держав, адже, крім відсутності єдиної позиції щодо визначення загального поняття іммунітету, яке мало б лягти в його основу, суперечки тривають, починаючи вже з таких основоположних питань, кого варто зараховувати до зазначених осіб і де знаходиться межа дії таких іммунітетів, і закінчуючи тим, чи взагалі доцільним є пошук визначення такого поняття, чи достатньо виокремлення лише його певних характеристик або визначення окремо іммунітетів *ratione personae* та *ratione materiae*, які фактично формують зазначене поняття. Саме тому, з огляду на указане вище, доцільною видається спроба означити таке поняття через виділення основних ознак, що виокремлюватимуть його серед суміжних категорій. Видається, що саме такий підхід допоможе в пошуку оптимальної дефініції з погляду як теорії, так і практичної необхідності, що допоможе більш структуровано здійснювати подальше дослідження зазначеної проблеми та внести певну чіткість, а також уникнути плутанини із цього питання.

Актуальність проблеми іммунітету посадових осіб підкреслюється також з огляду на роботу Комісії ООН із міжнародного права (далі – Комісія), яка займається дослідженням іммунітету посадових осіб держав протягом останнього десятиліття в рамках довгострокової програми роботи за темою «Іммунітет посадових осіб держав від іноземної кримінальної юрисдикції», що була включена до роботи Комісії на 58 сесії у 2006 році. Таку роботу Комісія планує завершити до 2019 року, відобразивши її не лише у відповідних теоретичних напрацюваннях, а й у тексті проекту статей щодо іммунітету посадових осіб держав від іноземної кримінальної юрисдикції. При чому варто зазначити, що певні напрацювання вже відбито в декількох попередньо прийнятих Комісією проектах статей, яким уже зараз важливо приділити значну увагу.

Проблема поняття і змісту іммунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві останніми роками тією чи іншою мірою зачіпалась такими науковцями, як Д. Аканде, Р. ван Алебік, С. Вірт, А. Вотс, І. Єлізарова, П. Ізмайлова, І. Марусін, Р. Педретті, В. Русінова, Дж. Фінке, Е. Франей, Ю. Юшкова, М. Якобсен та ін. Важливе значення має робота спеціальних доповідачів Комісії ООН із міжнародного права Р. Колодкіна та К. Ернандес.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблеми, зумовленої визначенням поняття іммунітету вищих посадових осіб у міжнародному праві; вивчення й аналіз доктринальних джерел, роботи Міжнародного суду ООН і Комісії ООН із міжнародного права, що дають змогу розширити пошук визначальних ознак і формулювання відповідної дефініції.

Результати дослідження. У доктрині міжнародного права іммунітет найчастіше визначається через такі поняття, як правові винятки [13]; вилучення [14]; правові пільги та привілеї тощо. Так, Ю. Юшкова зазначає, що правовий іммунітет – це юридичний виняток, який призначений для створення спеціального правового режиму для суб'єкта права, в рамках якого він наділяється додатковими гарантіями під час притягнення до юридичної відповідальності або виконання визначених обов'язків для цілей реалізації особливо важливих міжнародних, державних і громадських функцій [15]. Дещо іншої думки дотримується

С. Вірт, який вважає, що імунітет – це право не підлягати здійсненню іноземної юрисдикції [7]. Наприклад, Е. Франей указує, що імунітет є винятком із загальних правил юрисдикції, що також є аспектом принципу “*par in parem non habet imperium*”, який означає, що всі суверенні держави рівні й одна держава не може претендувати на юрисдикцію щодо іншої [2].

Певне узагальнення позицій щодо визначення поняття імунітету здійснив у Попередньому звіті щодо імунітету державних посадових осіб від іноземної кримінальної юрисдикції спеціальний доповідач, зазначивши, що під імунітетом зазвичай розуміють вилучення або виключення організації, особи або майна, яким вони користуються, від юрисдикції держави; перешкоду для здійснення юрисдикції; обмеження для здійснення юрисдикції; обмежувач юрисдикції; захист, що використовується для запобігання здійсненню юрисдикції; право на те, щоб юрисдикція не здійснювалась, тобто право не підлягати юрисдикції (п. 56) [5].

Отже, з огляду на різноманіття думок щодо визначення загального поняття імунітету для означення поняття імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві доцільним видається визначити передусім межі (ознаки) такого імунітету в міжнародному праві стосовно відповідних осіб.

1. Імунітет – елемент особливого правового статусу суб'єкта права.

Винятки із загальноправових норм і правил, що регламентовані як міжнародним звичаєвим, так і договірним правом, склалися впродовж становлення інституту імунітету, створюючи особливий правовий режим для обмеженого кола осіб, ставши визначальним елементом їх спеціального правового статусу.

Імунітет посадових осіб держави є виявом прав цієї держави, що впливають із її суверенітету: посадова особа є лише бенефіціарієм імунітету. Імунітет належить не самій посадовій особі, а державі, на службі якої вона перебуває (перебувала), – державі посадової особи. Як зазначає спеціальний доповідач Комісії, посадова особа лише «користується» імунітетом, який юридично належить державі. Відповідно, права, що впливають із імунітету, – це права держави. Відстоюючи такі права, держава відстоює свої права, а не права своєї посадової особи (п. 15) [6]. Важливо також зазначити, що, наділяючи посадову особу імунітетом, акредитує держава разом із тим є єдиним володарем права відмовитися від імунітету своєї посадової особи.

Отже, такий імунітет не належить до особистих прав і свобод особи, а пов'язаний із реалізацією відповідних функцій посадової особи як елемент фактично займаної посади, що має об'єктивне вираження, є важливою ознакою спеціального статусу вищих посадових осіб держав, що зумовлено природою виконуваних ними репрезентативних функцій.

2. Надається з метою забезпечення здійснення функцій посадової особи.

Імунітет надається вищим посадовим особам з метою забезпечення належного, вільного та повного виконання ними своїх функціональних обов'язків на міжнародній арені як основних репрезентантів своєї держави. Така функціональна зумовленість імунітетів чітко простежується, наприклад, у Віденській конвенції про дипломатичні зносини, в преамбулі якої зазначено, що привілеї й імунітети надаються не для вигоди окремих осіб, а для забезпечення ефективного здійснення функцій дипломатичних представництв як органів, що представляють державу [8].

Важливе значення в цьому контексті має справа «Про ордер на арешт» і відповідне рішення Міжнародного Суду ООН (далі – Суд) у цій справі. 11 квітня 2000 року бельгійський суд, відповідно до внутрішнього законодавства держави, видав міжнародний ордер на арешт А.Й. Ндомбасі, який на той час обіймав посаду міністра закордонних справ Республіки Конго і якого було звинувачено в учиненні міжнародних злочинів, а саме: порушенні Женевської конвенції 1949 року та здійсненні злочинів проти людяності. 17 жовтня 2000 року Конго направила до Суду заяву з проханням анулювати цей ордер і звинуваченням Бельгії в порушенні міжнародного права у зв'язку з тим, що, видаючи ордер на арешт міністра, вона посягнула на імунітет посадової особи Конго та неправомірно ініціювала її переслідування, порушивши принцип суверенної рівності держав і непідвладності однієї держави іншій [1]. Суд, проаналізувавши докази сторін, наявні міжнародно-правові норми та усталену судову

практику держав, у цій справі дійшов висновку, що Бельгія не мала права видавати такого ордера, адже міністрові в цій справі належав імунітет від судового переслідування, підкреслюючи та ще більше утверджуючи позицію, що існувала у формі міжнародного звичаю, який відображає важливість і необхідність абсолютного персонального імунітету найвищих посадових осіб держав. У п. 54 Рішення по цій справі зазначається, що функції міністра закордонних справ такі, що протягом усього терміну його повноважень він або вона, коли знаходяться за кордоном, користуються повним імунітетом від кримінальної юрисдикції й недоторканністю. Цей імунітет і недоторканність захищають зацікавлену особу від будь-якої дії органу іншої держави, яка буде заважати йому або їй у виконанні своїх обов'язків [1]. Крім того, Суд наголошує, що у звичаєвому міжнародному праві імунітети, якими наділяються міністри закордонних справ, надаються не для їхньої особистої вигоди, а для забезпечення ефективного виконання ними своїх функцій від імені їхніх держав (п. п. 37–38) [1].

Як зазначає П. Измайлова, таке поширення імунітету виправдовується передусім їх важливою роллю в міждержавних відносинах: вони забезпечують благополучний розвиток міжнародних зв'язків і представляють державу. Без такого представництва й без забезпечення належних зв'язків між державами міжнародне співробітництво було б неможливим [10].

Отже, певні державні посадовці володіють імунітетом у зв'язку зі статусом, що вони займають у своїй державі, яким на них покладено функції представляти цю державу в міжнародних відносинах, а такий імунітет, відповідно, покликаний забезпечувати їх належну, вільну та безперешкодну реалізацію.

3. Поширюється на специфічне коло суб'єктів.

Під час визначення кола найвищих посадовців держав насамперед звертаємось до ч. 2 ст. 7 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, що містить перелік осіб, які в силу своїх функцій і без необхідності пред'явлення повноважень вважаються такими, що представляють свою державу в процесі здійснення відповідних актів [9], ст. 21 Конвенції про спеціальні місії [12], пп. а п. 1 ст. 1 Конвенції про запобігання й покарання злочинів проти осіб, що користуються дипломатичним захистом, включно з дипломатичними агентами [11]. Отже, носії особистого імунітету завжди обіймають керівні державні посади. Як зазначає Суд у рішенні у справі «Ордер на арешт», у міжнародному праві твердо встановлено, що як дипломатичні та консульські агенти деякі високопоставлені посадові особи держав, такі як глава держави, глава уряду та міністр закордонних справ, володіють імунітетами від юрисдикції інших держав, як цивільної, так і кримінальної (п. 51) [1]. Причому таке формулювання Суду загострило дискусію щодо кола суб'єктів, на які поширюється такий імунітет. Однак найбільш обґрунтованою й поширеною як у доктрині, так і в судовій практиці держав є позиція включення до вищого кола посадових осіб у цьому контексті саме вказаної вище трійки осіб.

Вона надалі підтримується та розвивається й у роботі Комісії, яка в проекті ст. 3, прийнятому в попередньому порядку Редакційним комітетом на 65 сесії від 4 червня 2013 р., визначає суб'єктами імунітету *ratione personae* від іноземної кримінальної юрисдикції глав держав, глав урядів і міністрів закордонних справ [3], тим самим указуючи на найвищий статус цих осіб.

4. Двофазовість дії імунітету вищих посадових осіб у часі.

Щодо посадових осіб держав як учасників міжнародно-правових відносин, що репрезентують свою державу, використовуються два терміни на позначення імунітету, а саме: імунітет *ratione personae* (або персональний імунітет) та імунітет *ratione materiae* (або функціональний імунітет).

Імунітети надаються з метою забезпечення виконання посадовими особами своїх державних представницьких функцій, які пов'язані безпосередньо з часом вступу й залишення посади, що детально регулюється внутрішньоправовими нормами кожної держави. Із моменту вступу відповідної особи на посаду стосовно неї починає діяти імунітет *ratione personae*, який, як визначено в ст. 4 попередньо прийнятого проекту, охоплює всі дії, здійснені як у приватній, так і в офіційній якості, вчинені такими особами до або протягом строку

їхніх повноважень [3]. Однак особи володіють імунітетом *ratione personae* лише протягом терміну їхніх повноважень [3]. Отже, дія персонального імунітету завжди обмежена періодом перебування особи на посаді.

Що стосується проблеми продовження імунітету колишніх високопосадовців, то питання щодо экс-міністра закордонних справ і за аналогією глави держави та глави уряду було розглянуто Судом у справі «Про ордер на арешт», зокрема в п. 61 Рішення зазначено, що після залишення посади особа більше не користується всіма імунітетами відповідно до міжнародного права й таку особу, яка представляла одну державу, може бути притягнуто до відповідальності іншою державою за діяння, вчинені до й після перебування на посаді, а також за ті, що були вчинені в приватній якості під час такого перебування. Тобто одночасно із залишенням вищою посадовою особою своєї посади відбувається й закінчення дії особистого імунітету, однак надалі продовжує діяти імунітет *ratione materiae*, який захищає особу від дій, учинених в офіційній якості [1] Така позиція відображається й у ст. 6 проекту, прийнятому в попередньому порядку Редакційним комітетом на 67 сесії Комісії, зокрема п. 3 визначає, що особи, які користувались імунітетом *ratione personae*, мандат яких закінчився, продовжують користуватися імунітетом щодо діянь, учинених в офіційній якості під час строку дії такого мандату [4], а імунітет *ratione materiae* – це фактично засіб перекладення відповідальності на державу [10].

Отже, можна говорити про певну двофазовість дії імунітету вищих посадових осіб держав у часі: зі вступом відповідної особи на посаду розпочинає свою дію імунітет, як персональний, так і функціональний, який, однак, із моменту залишення посади існує лише у формі функціонального. Це, з одного боку, захищає колишнього високопосадовця від чинення на нього певного тиску, часто здійснюваного виключно на політичному підґрунті, у зв'язку з колишнім перебуванням на посаді, разом із тим уможлиблюючи, наприклад, безперешкодне притягнення такої особи до відповідальності за неправомірні дії, вчинені нею в приватній якості. Ця ознака відображає особливу природу дії імунітету саме вищих посадових осіб держав. Отже, є одним із головних критеріїв розмежування імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві від інших пов'язаних категорій.

Підсумовуючи, можна зробити такі **висновки**: правовий імунітет є частиною правового статусу, що призначений для створення спеціального правового режиму для вузького кола вищих посадових осіб держав; надається з метою забезпечення здійснення ними своїх функцій як представників держав; характеризується двофазовою дією в часі, що відображено дією імунітету *ratione personae* та *ratione materiae*.

Отже, імунітет вищих посадових осіб держав у міжнародному праві можна визначити як спеціальний міжнародно-правовий режим, що поширюється на вузьке коло осіб, відповідно до якого таких осіб за нормальних умов (крім чітко передбачених міжнародним правом випадків) вилучено з-під юрисдикції іноземних держав (як кримінальної, так і цивільної та адміністративної), з метою забезпечення персональної незалежності задля належного виконання останніми своїх функцій як головних представників держав, і поширює свою дію на всі діяння таких осіб, що мали місце до та під час легітимного перебування ними на посаді (*ratione personae*), а також після залишення посади на діяння, які вони здійснили в офіційній якості під час такого перебування (*ratione materiae*).

Список використаних джерел:

1. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium). Judgment of 14 February 2002 // International Court of Justice. – P. 35. – [Electronic resource]. – Access : <http://www.icj-cij.org/docket/files/121/8126.pdf>.
2. Franey Elizabeth Helen Immunity, individuals and international law. Which individuals are immune from the jurisdiction of national courts under international law? PhD thesis, The London School of Economics and Political Science. – London, 2009. – 296 p. 3. Immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction. Text of the draft articles 1, 3 and 4 provisionally adopted by the Drafting Committee at the sixty-fifth session of the International Law Commission. International

Law Commission, Sixty-fifth session, Geneva, 4 June 2013 [Electronic resource]. – Access : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G15/169/19/PDF/G1516919.pdf?OpenElement>.

4. Immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction. Text of the draft articles provisionally adopted by the Drafting Committee at the sixty-seventh session. International Law Commission, Sixty-seventh session, Geneva, 29 July 2015 [Electronic resource]. – Access : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G15/169/19/PDF/G1516919.pdf?OpenElement>.

5. Preliminary report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction, A/CN.4/601, by Special Rapporteur Roman Anatolevich Kolodkin [Electronic resource]. – Access : http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_601.pdf&lang=ESX.

6. Third report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction by special rapporteur Roman Anatolevich Kolodkin, A/CN.4/646. International Law Commission, Sixty-third session, Geneva, 24 May 2011.

7. Wirth Steffen “Immunity for core crimes? The I.C.J.’s Judgment in the Congo v. Belgium Case”, E.J.I.L., vol. 13, No. 4 (2002), p. 877–893.

8. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18.04.1961 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_048.

9. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_118/page.

10. Измайлова П.Р. Уголовная ответственность должностных лиц по международному праву : дисс. ... канд. юрид. наук / П.Р. Измайлова. – М., 2015. – 162 с.

11. Конвенції про попередження і покарання злочинів проти осіб, що користуються дипломатичним захистом, включно з дипломатичними агентами від 14.12.1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_389

12. Конвенція про спеціальні місії від 08.12.1969 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_092.

13. Русинова В.Н. Международные иммунитеты высокопоставленных должностных лиц и уголовное преследование международных преступлений / В.Н. Русинова // Международное публичное и частное право. – 2006. – № 3. – С. 38–44.

14. Ткаля О.В. Правовий імунітет в Україні: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук / О.В. Ткаля. – Одеса, 2010. – 237 с.

15. Юшкова Ю.А. Иммуниетет как правовая категория : дисс. ... канд. юрид. наук / Ю.А. Юшкова. – М., 2008. – 162 с.

